

PETER HASLINGER

Társadalmi többnyelvűség és a szekuritizáció folyamatai*

A többnyelvű társadalmakat illetően a jelenlegi helyzet új interdiszciplináris megközelítést kíván, amint azt a multikulturalizmus neoesszencialista modelljének kortárs kritikája megmutatta. Egyrészt a konfliktuselméletek és a szekuritizáció elméletei még nem tárták fel a többnyelvűség és a multikulturalizmus minden részletét, ahogy egy *longue durée* összehasonlító megközelítés által kínált lehetőséget sem használták még ki ezen a területen. Másrészt – talán okkal – a többnyelvű társadalmakkal foglalkozó történészek kerülnek a ’biztonság’ fogalmát kutatásaikban. Ennek a tanulmánynak a célja tehát az, hogy olyan hézagokat azonosítson, amelyek a többnyelvűség és a biztonság elméleteinek összeötvözésekor megfigyelhetők, s egy új modell első elemeit vázolja fel.

Idestova két évtizede a történelmi munkákban a többnyelvűség a kulturális sokszínűség mutatója, komplex és produktív kölcsönhatást jelképez, avagy egy teljes társadalmat vagy egy politikai egységet alkotó nyelvi csoportok politikai és kulturális versengését.¹ Ez a hagyományos nacionalizmuskutatás elleni reakcióként is felfogható volt, amely ahhoz az előfeltetéshez kötődött, hogy a többnyelvűség a társadalmak állami aktorok által végrehajtott politikai integrációját mindenképpen fenyegető veszélyek egyike. Az 1980-as évek elején² végrehajtott paradigmaváltás óta a nyelvi konfliktusokra már nem mint „természetes”, adott

* Ez a tanulmány a szerző által egy kazanyi konferencián (Nyelvpolitika a Habsburg Monarchiában) tartott előadás átdolgozott változata, amelyet a biztonságparadigmák irányvonalára a „Sonderforschungsbereich/Transregio 138” Dynamiken der Sicherheit. Formen der Versicherunglichung in historischer Perspektive” projekt elméleti konzultációin dolgozott ki. Köszönet illeti az SFB részprojektjeiben és „konceptuális csoportjaiban” (*Konzeptgruppe*) részt vevő valamennyi kollégát és kolléganőt. Ezek a megbeszélések hathatósan segítettek az eredeti felfogás továbbfejlesztését. Külön köszönet illeti Andreas Langenohlt és Heidi Hein-Kirchert.

¹ Ezzel kapcsolatban lásd még a következő tanulmányokat: Weber, P. (Hg.): *Contact and conflict. Language planning and minorities*. Bonn, 1999.; Due, H. R.: *The politics of language conflict. Implications for language planning and political theory*. In: *Language problems and language planning*, vol. 20. (1996) no. 2. 1–17.; Nelde, P. H. – Rindler Schjelve, R. (ed.): *Minorities and language policy. Minoritäten und Sprachpolitik. Minorités et l'aménagement linguistique*. St. Augustin, 2001.; Kymlicka, W.: *Multiculturalism and Minority Rights. West and East*. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, (2002) no. 4. 1–24.; történelmi perspektívából még mindig releváns: Kremnitz, G.: *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit. Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte. Ein einführender Überblick*. Wien, 1990.

² Ezek előfeltételét az alábbi, tudománytörténeti szempontból még mindig olvasásra érdemes művek jelentették: Hroch, M.: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*. Praha, 1968.; Anderson, B.: *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*. London, 1983.; Gellner, E.: *Nations and nationalism*. Oxford, 1989. [Magyarul: *Elképzelt közösségek* (2006), *A nemzetek és a nacionalizmus* (2009) – A ford. jegyzete]

állapotra tekintenek, hanem mint egy struktúraváltás velejáróira, mely struktúraváltás a 19. század kezdete óta (többek között Kelet-Közép-Európában is) dinamikusan megváltoztatta a társadalmi mobilitás keretfeltételeit. Ezeket a röviden az iparosítással, urbanizációval, tömegkommunikációval vagy a demokratizálódással jellemezhető folyamatokat tekintik olyan referenciaokoknak, amelyek következtében a társadalmi többnyelvűség szcenáriói ugyanolyan előfeltételek mellett igen eltérő kimeneteket eredményeztek.

Ha tehát manapság a társadalmi többnyelvűséget vizsgáljuk annak minden aspektusával és manifesztálódásával,³ ezek tisztán megkülönböztethetővé válnak a nyelvi konfliktusoktól. A nyelvi kérdésekben gyökerező politikai ügyekben történő társadalmi, kulturális és politikai mobilizáció társadalmilag széthúzó és ezáltal a kohézió szempontjából diszfunkcionális folyamatokhoz vezethet.⁴ Ezek a folyamatok gyakran a mindennapi érintkezést korlátozzák, és a megélt soknyelvűség további antiéztéziseként a nyelvtervezés és nyelvpolitika mezején egyes nyelvek vagy nyelvváltozatok intézményes, jogi vagy politikai eszközökkel történő kötelező előnyben részesítését célozzák jogilag definiált kontextusokban (oktatás, közigazgatás, média, igazságszolgáltatás és a politikai részvétel intézményei).

A többnyelvűség átértékelése annak minden szociális, kulturális és politikai aspektusában már szintén eredményesnek bizonyult a Habsburg Birodalomról és Kelet-Közép-Európáról szóló tanulmányok egész sorában.⁵ Moritz Csáky különösen találóan érvelt amellett, hogy egyaránt szükséges és hasznos lenne, ha eltávolodnánk a különböző nemzetiségek, nyelvi csoportok vagy kulturális formációk közötti kapcsolatok eddigi konfliktusorientált szemléletétől: „Közép-Európára” akár „mint egy laboratóriumra is tekinthetünk a maga etnikai-kulturális sokfélesége alapján, amely olyan fejlődési folyamatokon ment – és megy – keresztül, amelyek a globalizáció és a kulturális kapcsolatrendszerek korszakában az egész világban jelentőségre tettek szert”. Éppen ebben a kulturális heterogenitásban rejlik a régió fő jellemvonása. „A közép-európai régió sokfélesége több területen is megmutatkozik. Például az etnikai sokszínűségben, lakosainak többnyelvűségében és gazdag kulturális diffe-

³ Így tesz különbséget például Jan Fellerer az individuális és csoportos két- és többnyelvűség között különböző részterületeken, például domáinok vagy hálózatok és ahhoz kapcsolódó írásos formák vagy nyelvek használata között, amelyek kialakulásához a társadalmi mobilitás vagy különböző médiumok használata is hozzájárul. Fellerer, J.: *Mehrsprachigkeit im galizischen Verwaltungswesen (1772–1914). Eine historisch-soziolinguistische Studie zum Polnischen und Ruthenischen (Ukrainischen)*. Köln–Weimar–Wien, 2005. 275. sköv.

⁴ Rinder Schjerve, R.: *Language conflict revisited*. In: Darquennes, J. (ed.): *Contact Linguistics and Language Minorities. Kontaktlinguistik und Sprachminderheiten*. Linguistique de Contact et Minorités Linguistiques. St. Augustin, 2007. 45.

⁵ Itt az alábbi műveket említhetjük példaképpen: Judson, P.: *Guardians of the nation*. Cambridge Mass., 2006.; King, J.: *Budweisers into Czechs and Germans. A local history of Bohemian politics, 1848–1948*. Princeton, 2002.; Zahra, T.: *Kidnapped souls. National indifference and the battle for children in Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca, 2008.; Deak, J.: *Forging a Multi-National State. State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*. Stanford, 2015. A számos, egyes közösségekről szóló munkák vagy regionális tanulmányok közül lásd: Augustynowicz, C.: *Grenze(n) und Herrschaft(en) in der kleinpolnischen Stadt Sandomierz 1772–1844*. Münster, 2015.; Schumsky, D.: *Zweispachigkeit und binationale Idee. Der Prager Zionismus 1900–1930*. Göttingen, 2012.; Lihaciu, Ion: *Czernowitz 1848–1918. Das kulturelle Leben einer Provinzmetropole*. Mehlingen, 2012.; Prokopovych, M.: *Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space and Politics in the Galician Capital, 1772–1914*. West Lafayette, 2008.; Mannová, E.: *Die Pressburger Deutschen und ihre Vereine im 19. Jahrhundert. Vornationale Identität im multiethnischen urbanen Raum*. In: Kriegleder, W. – Seidler, A. – Tancer, J. (Hg.): *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg*. Bremen, 2002. 65–82.

renciaitásában. Ez a sokrétű, pluralista állapot kedvezett bár a cserefolyamatoknak, az etnogeneziseknek és az akkulturációs folyamatoknak, másrésről magában foglalta a különbözőségek és ebből következően a szembenállások folyamatos jelenlétét is.⁶

Ezt a historiográfiai szempontból még mindig helytálló megállapítást a diverzitás és multikulturalizmus koncepciók részéről kritika érte az elmúlt tizenöt év során, főképp feminista és posztkolonialista érvelést használó szerzők köréből. Joggal mutatnak rá, hogy a kulturális sokszínűség számos modellje a különbözőségfaktort időközben neoesszencialista értelemben, abszolútként fogja fel, amely abszolút viszont „a testekben vagy kultúrákban létezik”; ennek megfelelően a különbözősége hivatkozás mindinkább más vezérfogalmakat (elsősorban az „egyenlőség”-et) használja.⁷ A történettudományban is egyre nagyobb számban jelennek meg azok az álláspontok, melyeket szembehelyezkedtek ezekkel a modellekkel.⁸ Johannes Feichtinger és Gary Cohen felveti, hogy a multikulturalizmust tárgyaló vitákban időközben változás észlelhető, amely már nem a kulturális sokszínűséggel kapcsolatos toleranciát és a kisebbségi jogok tisztelgetését tartja ideálisnak. Feichtinger és Cohen szerint az ilyen megnyilatkozásokban a multikulturalizmus korábbi emancipatív arca meghaladtá válik egy partikularista, paternalista és izolacionista koncepció által. Újabb felfogások dominancia-orientált tételeket, az önelszigetelődés felé tartó törekvéseket hirdettek, és egyre inkább újabb igazságtalanságok igazolását szolgálták. Következésképpen a világ egyes régióiban a „multikulturalizmus” fogalmának tartalommal való megtöltése a folyamatosan jelen lévő, elkülönülő „mások” sztereotípiá állandósulásához vezetett, akikre vonatkozóan semmilyen speciális intézkedésre még az életesélyek kiegyenlítését illetően sincs szükség. Európában jobboldali populista pártok is eszközként használják a multikulturalizmust a többségek és kisebbségek közötti hatalmi hierarchia megerősítésére.⁹

Az aktuális fejlemények tükrében a többnyelvűség, kulturális diverzitás, a méltányolható célok és a többnyelvű társadalmak integrációjának eszközei és stratégiái kérdéseiben, úgy tűnik, szükség van további eszmecserére, amely az 1990-es és a 2000-es évek multikulturalizmus-vitáinak szempontjaira alapoz, de ezen megközelítéseket további elméleti komponensekkel egészíti ki¹⁰ abból a célból, hogy elhatárolja azt a neoesszencialista kiindulóponttól. Éppen ezen háttér teszi szükségessé a társadalmi többnyelvűség és a biztonságkutatás elmélete itt javasolt összekapcsolásának megfelelő magyarázatát. A következőkben nem olyan kutatási tervről lesz szó, amely a kulturális, illetve identitást illető homogenitás- és stabilitáskoncepciókból indul ki, és amely ebből következően veszélyként azonosítja a nyelvi-kulturális sokszínűséget egy úgymond természetes biztonságérzetre nézve. Éppen ellenkezőleg: ez a tanulmány azt képviseli, hogy a biztonság fogalmát teljesen a nyelvi szituációkról és történeti aktorfelállásokról szóló elméletkínálatoknak megfelelően újszerű módon közelítse meg, hogy kezdettől elkerülje az ilyen sematikus előfeltevéseket. Ezen a ponton szükséges még egyszer felidézni Michaela Wolf állásfoglalását, melyet a multikulturális társadal-

⁶ Csáky, M.: *Ambivalenz des kulturellen Erbes: Zentraleuropa*. In: Csáky, M. – Zeyringer, K. (Hg.): *Ambivalenz des kulturellen Erbes. Vielfachcodierung des historischen Gedächtnisses*. Innsbruck–Wien–München, 2000. 27–49., idézet 35–36.

⁷ Ahmed, S.: *The language of diversity*. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 30. (2007) no. 2. 235–237.

⁸ Lásd különösen: Zahra, T.: *Imagined noncommunities. National indifference as a category of analysis*. *Slavic Review*, vol. 69. (2010) no. 1. 93–119.

⁹ Feichtinger, J. – Cohen, G. B.: *Introduction*. In: uők (eds.): *Understanding multiculturalism. The Habsburg Central European Experience*. New York – Oxford, 2014. 1–2.

¹⁰ Darquennes, J.: *Introduction. Contact linguistics and language minorities. Past, present and possible future steps in the life of a productive duo*. In: Darquennes (ed.): *Contact, Linguistics and Language Minorities*, 4–7.

mak és az azok részösszetevői közötti translációs folyamatok vizsgálata kapcsán fogalmazott meg: szükséges, „hogy a ’mások’-ról alkotott koncepciót az érintett kultúrák aszimmetrikus erőviszonyainak kontextusában vizsgáljuk. [...] A kultúrára tehát nem körülhatároló és kizáró médiumként kell tekintenünk, hanem mint olyasvalamire, ami a határok közötti átjárást szolgálja, amit elsőként a »multikulturális társadalmak« tettek lehetővé.”¹¹

Egy ilyen megközelítés építhet a többnyelvűségről szóló nyelvtudományi diskurzusok egy ágára is, amely azon ellentmondásokat helyezi középpontba, melyek a nyelvi alapú kölcsönhatásokat minden esetben megalapozzák és azokban benne rejlenek. Ezt már 1987-ben világosan megfogalmazta a szociolingvista Peter Nelde tömör alaptételében, miszerint „nincs érintkezés konfliktus nélkül” („...there is no contact without conflict”¹²). Itt a társadalmi és politikai konfliktus- és biztonságkutatáshoz vezető érintkezési pontok gyorsan világossá válnak: Thorsten Bonacker és Peter Imbusch a konfliktuskutatás kapcsán rámutatott, hogy a konfliktusnak konfrontatív, illetve eszkalálódó forgatókönyvként való, régóta uralkodó felfogása igazából a nagyszámú konfliktusformációknak csak egy fajtája. Ebben a speciális, szélsőséges esetben diszfunkcionális konfliktusokról van szó, amelyek a rendszer hibájából vagy olyan struktúrák zavarából erednek, mely struktúrák önmagukban hatékonyan működnek (kellene, hogy hatékonyan működjenek). Ugyanakkor mindkét kutató egy sor egyéb lehetséges konfliktusszenárióra mutat rá. Ezeket pontosan meg lehet határozni azáltal, ha a nyílt, erőszakos konfliktusokon túl figyelembe vesszük az együttműködés és a szembenállás látens és sokrétű összjátékát.¹³

Valójában számos, többnyelvű politikai rendszerekből ismert mechanizmust és dinamizmust le lehet írni két további konfliktusvariánssal Bonacker és Imbusch szellemében: egyrészről disszenzuális konfliktusokkal, melyekben a „felek célorientáltsága különböző vagy eltérő normáik, értékrendszerük és világnézetükből származó összeegyeztethetetlen célkitűzések és megvalósítási formáik következménye”. Továbbá figyelembe kell venni a konszenzuális konfliktusokat is, ahol a szembenállók között elvi egyetértés áll fenn az elérendő célokat illetően. Ilyen esetben mindenekelőtt az okoz problémát, ha az egyik szembenálló fél látásmódja többet nyer a kivitelezés során, mint a másik.¹⁴ A többnyelvű társadalmak ezen nem feltétlenül erőszakos forgatókönyveiben az a közös, hogy az aktorok magukat nyelvi csoportok vagy államhatalmi szervek képviselőinek tartják (vagy annak kell tartaniuk), akik saját érdekeik képviselete során egymásra vannak utalva. Ezért a kiformalódásra és a hatalomra vonatkozó igény nyelvi kérdésekben végső soron mindig viszonylagos, és a nyelvi jogokról és nyelvi kérdésekről folyó sűrített vagy akár dramatizált kommunikáció következményeképpen a „shared power” forgatókönyve inkább főszabály, mint kivétel.¹⁵

¹¹ Wolf, M.: *Die vielsprachige Seele Kakaniens. Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien–Köln–Weimar, 2012. 64.

¹² Nelde, P. H.: *Language Contact Means Language Conflict*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 8. (1987) 33–42.

¹³ Bonacker, T. – Imbusch, P.: *Grundbegriffe der Friedens- und Konfliktforschung. Gewalt, Konflikt, Krieg, Frieden*. In: Imbusch, P. – Zoll, R. (Hg.): *Friedens- und Konfliktforschung. Eine Einführung*. Wiesbaden, 2006. 71–76.

¹⁴ Bonacker–Imbusch: *Grundbegriffe der Friedens- und Konfliktforschung*, 73.

¹⁵ A *power sharing* analitikus megközelítése olyan mechanizmusokat körvonalaz, melyek azonnal színre lépnek, amint egy aktor vagy aktorok egy csoportja nem képes és nem is akar a saját javára egyedül, kizárólagosan döntéseket hozni és végrehajtani. O’Leary, B.: *Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Instruction*. In: McEvoy, J. – O’Leary, B. (ed.): *Power Sharing in Deeply Divided Places*. Philadelphia, 2013. 1–64., itt 3.

Johan Galtung már az 1980-as évek közepén a megfelelő kölcsönös egyezkedési folyamatok elvonatkoztatott céljaként azonosította a biztonság és a kiszámíthatóság megteremtését. Galtung itt csoportok vagy állami alrendszer biztonszági szükségletéről beszél, amely átfogó védelmi koncepcióba kondenzálódik. Ez viszont a biztonság ideájához kapcsolódó négy alapvető kategóriához kötődik: túlélés, fejlődés, szabadság és identitás.¹⁶ Annak érdekében, hogy a biztonságra vonatkozó alapszükségletüket érvényre juttassák, a társadalmak saját biztonságkommunikációt fejlesztenek ki, amelyet az is meghatároz, hogy eleve túlmegy azon, hogy csak eseti kockázatokat azonosítson, és akut veszélyekre adandó közös válaszreakciókat alakítson ki. Ez a biztonságkommunikáció a veszélyek előzetes azonosítását célozza, azaz lehetőleg ismételtelhető mechanizmusokat, amelyek a kommunikáció gyors sűritését teszik lehetővé olyan esetekben, ahol új változásokat a saját (kollektív) biztonságra nézve veszélyként azonosítanak. Ezek a folyamatok tehát egyfajta értékrenden, diskurzuson és gyakorlaton alapulnak, amelyek végső soron eldöntik, hogy először is mi számít veszélynek, és milyen eszközökkel kell azzal szembeszállni. Christopher Daase megalkotta tehát a 'biztonságkultúra' fogalmát, amit a biztonság generálását és a bizonytalanság redukálását célzó társadalmi akcióként lehet definiálni, amely értelemmel és jelentőséggel ruhazza fel az individuális és kollektív aktorokat.¹⁷

A további megfontolások automatikusan elvezetnek a szekuritizáció (*securitization*, *Ver-sicherheitlichung*) koncepciójához. Ez tömören összefoglalva átfogó folyamatot jelent, amelyben az aktorok egy aktuális biztonszági problémát nemcsak azonosítanak és megneveznek, de olyan nagyfokú jelentőséget tulajdonítanak annak, és olyannyira dramatizálják, hogy ez a jelenség uralja a politikai diskurzusokat, és eképpen előre meghatározza az észlelési és a kezelési mintákat a politika más területein is. Amikor tehát az aktorok valamit egzisztenciális veszélynek minősítenek, automatikusan úgy tűnik, hogy azt a „normál” politikai színtérről és a megfelelő eljárási struktúrákból kiemelték.¹⁸ Ez a fajta sűritett kommunikáció speciális módon összekapcsolja egymással az aktorokat, és a klasszikus szekuritizálási elmélet alapján leegyszerűsíti a problémamegoldást. Ez vagy egy koncentrált ellenakció révén történik – annak következtében a biztonszági probléma eltűnésével –, vagy új biztonszági beidegződések kifejlődésével, melyek lehetővé teszik a megfelelő, „normális” politikai ügymenet szerinti intézkedéseket, miáltal a probléma elveszíti a kommunikációban játszott különös jelentőségét (*desecuritization*, deszekuritizáció).¹⁹

Figyelembe kell vennünk továbbá a perspektíva fontos kérdését: az elméletnek az 1990-es évek közepe óta az egyik legfontosabb képviselői közé tartozó Ole Wæver szerint minden biztonszágerzékelés sajátos pozícióból történik, ezért relációfüggő. Ez nemcsak diskurzusokra

¹⁶ Galtung, J.: *Twenty-five years of peace research. Ten challenges and some responses*. Journal of Peace Research, vol. 22. (1985) 146.

¹⁷ Daase, C.: *Sicherheitskultur. Ein Konzept zur interdisziplinären Erforschung politischen und sozialen Wandels*. In: Security and Peace, 29. (2011) 60–61. Christoph Gusy ebben az összefüggésben objektív veszélyekről, szubjektív veszélyérzetekről és minden olyan politikai és jogi intézkedésről szóló kommunikációról ír, amelyek arra irányulnak, hogy mindkettőt redukálják és biztonszágot teremtsenek. Gusy, C.: *Sicherheitskultur – Sicherheitspolitik – Sicherheitsrecht*. KritV, kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 93. (2010) 111–128., itt 114. skk.

¹⁸ Buzan, B. – Wæver, O. – de Wilde, J.: *Security: A new framework for Analysis*. Boulder, 1998. 24–25.

¹⁹ Tönsmeier, T. – Vowinkel, A.: *Sicherheit und Sicherheitsempfinden als Thema der Zeitgeschichte: eine Einleitung*. Zeithistorische Forschungen. Online kiadás, vol. 7. (2010) 2.

vonatkozik, hanem egy veszély észlelése során kifejtett minden cselekvésre is.²⁰ A többnyelvű társadalmak itt bemutatott kontextusában a biztonság két szférája közti, a *koppenhágai iskola* által tett különbségtétel különösen érdekesnek (de egyáltalán nem problémamentesnek) tűnik. Wæver az állami és a társadalmi biztonság kettősségéből indul ki, melyek mindig különböző biztonsági céljaikról ismerhetők fel: az állami biztonság a szuverenitást, míg a társadalmi biztonság az identitást célozza. Mindkét fixációs pont levezethető az „önön” megszűnésétől való félelemből – „az állam szétesése a biztonság individualizálódása által” rossz forgatókönyvként áll tehát szemben a társadalom alapvető szükségletével, vagyis azzal, hogy ne csak egzisztenciális és materiális védelemben (mindenekelőtt az életet és testi épiséget fenyegető veszélyekkel szemben) részesüljön, hanem képes legyen identitásformáit is fenntartani. Egy társadalom – szögezi le Wæver –, „amely elvesztette identitását, fél attól, hogy már nem tud önmagaként tovább élni”.²¹

Ennek a hipotézisnek bizonyos korrekciójára és differenciálására már az identitásvita akkori aktuális állásának tükrében is szükség lett volna,²² mivel a többnyelvű társadalmak esetében a szekuritizáció dinamikájának analízisére mindenképpen egydimenziósnak, sőt kényesen redukcionista bizonyul. Bár a koppenhágai iskola a beszédaktuselméletre alapoz, példáuliban az aktorok elsődlegesen intézményi és hatalmi alapokon nyugvó, azaz funkcionálisan differenciált rendszerben mozognak. A nyelvi különbségek mentén kialakult, az egymást értőkből álló közösségek, melyek sokféle módon (államilag, gazdaságilag, jogilag, infrastrukturálisan, mediálisan stb.) egymáshoz kapcsolódnak, alkotják a többnyelvű társadalmakat. Ezeknek a közösségeknek azok a szerzők sem szentelnek külön figyelmet, akik a kontextusok figyelembevételével Wæver funkciós modelljét már bővítették, illetve azt kritikusan használták fel. Így van ez Thierry Balzacq, Sarah Léonhard és Jan Ruzicka esetében is, akik a szekuritizáló aktorokat (*securitizing actors*) a célközönségükkel (*audience*) kölcsönös kommunikációs összefüggésbe állították, és a valóságok létrehozásánál különbséget tettek „meghatározott szókincsek és eljárások” (*definite vocabularies and procedures*) között, melyek különböző és célirányos módon kerülhetnek felhasználásra.²³ Azonban a szekuritizációs mozzanatok (*securitizing moves*) sikere mindenekelőtt a teremtett biztonsági premisszák elfogadhatóságának aspektusához igazodik, vagy olyan diszpozíciókat keres, amelyek a biztonsági kommunikáció mélyén mindig meghúzódnak. Ebben a modellben sem játszanak kiemelt szerepet az értelmezési lehetőségek, illetve a nyelveken átívelő fordítási folyamatok.

Azért is szükséges továbbvezető modellek megfontolása, mivel eddig az empirikus konfliktuskutatás túlnyomó része a kulturális aspektust szintén mindenekelőtt konfliktusforrásként és „vitaérték”-ként vette figyelembe,²⁴ és semmi esetre sem kezelte a nyelvi megértés és a kulturális kód folyamatait konstruktív tényezőként a konfliktusdinamikák fejlődését illetően. Bár a nyelvi közösségeket az 1990-es évek vége óta túlnyomórészt mint gyakorlati közösségeket (*communities of practice*) értelmezik, és ezáltal jelentősen rugalmasabb megközelítést nyújtanak a csoportdinamikák, elhatárolódások vagy transzferfolyamatok megérté-

²⁰ Wæver, O.: *Securitization and desecuritization*. In: Lipschutz, R. D. (ed.): *On security*. New York, 1995. 53–56.

²¹ Wæver: *Securitization and desecuritization*, 67.

²² Brubaker, R. – Cooper, F.: *Beyond „identity”*. *Theory and Society*, vol. 29. (2000) no. 1. 1–47.

²³ Balzacq, T. – Léonhard, S. – Ruzicka, J.: „*Securitization*” revisited. *Theory and cases*. *International relations*, 2015. 1–38.

²⁴ Croissant, A. – Wagschal, U. – Schwank, N. – Trinn, C.: *Kulturelle Konflikte seit 1945. Die kulturellen Dimensionen des globalen Konfliktgeschehens*. Baden Baden, 2009. 22–23.

sehez,²⁵ a biztonságkutatás és a társadalmi többnyelvűség közötti produktív kapcsolatteremtés útjában áll gyakran egy alapvetően elavult esszencialista nyelvértelmezés.

Ezen a perspektíván keresztül olyan folyamatok is előtérbe kerülhetnek, amelyeket eddig elsősorban a nyelvész Rosita Linder Schjerve írt le szisztematikusan. Az ő kiindulópontja az a felvetés, hogy egy többnyelvű társadalom általában nyelvileg szimbolizált rész kultúrákra oszlik, amelyek társadalmi helyzetüket tekintve nem egyenlőek. Ennek következtében mindig fellépnek konfliktusok, ahol a társadalmi többnyelvűség nyelvi csoportok csoportspecifikus dominanciaviszonyainak és egyenlőtlen státuszkiosztásainak kifejezője. Feszült viszony adódik továbbá abból, hogy az egyes csoportok érdekeik érvényesítésében eltérő pozíciókkal és hatalmi potenciállal rendelkeznek. Rindler Schjerve szerint a konfliktusokat az is élezi, hogy a csoportkülönbségeket elsősorban a nyelvi különbözőségben észlelik, és a pozíciójuk és erőforrásaik valorizációját illető tapasztalataikat a csoportok nyelvükre vonatkoztatják. Így a nyelvi konfliktusok alapvetően társadalmi, gazdasági, illetve politikailag motivált konfliktusok, amelyek a másodlagos jellemzőjükön, a nyelven keresztül nyilvánulnak meg. Amikor egy társadalmilag domináns csoport az állam meghatározó kultúráját testesíti meg, és ezzel többséggé emelkedik, az összes többi csoport, „amely ehhez az állam által propagált többségi kultúrához nem illeszkedik”, a kisebbség minősítést kapja. Nyelvi konfliktusok ott manifesztálódnak, ahol egy kisebbség magát érdekcsoportként definiálja, és a „saját szociolingvisztikai egyenlőtlenségét és politikai hatalmának ebből következő korlátozottságát” politikai térben tematizálja.²⁶

A nyelvpolitikai szereplők hajlamosak arra, hogy azokat a funkciókat, amelyek az egyes beszélt nyelveknek jutnak az állami vagy társadalmi szerkezetben, kivetítsék arra a viszonyra, amit az (általuk gyakran csak elképzelt) nyelvi közösségek tapasztalnak, vagy amit azok programszerűen követelnek. Ezen a ponton további megfontolásra érdemesnek ítéljük az alábbiakat: Bizonyos konstellációkban, amelyeket a döntéshozók (*stakeholder*) és képviselők jövőbeli negatív vagy épp kívánatos forgatókönyvekre nézve kockázatként vagy kapóra jövő alkalomként észlelnek, az ő nézőpontjukból az a fajta politika, amely az adott nyelvi helyzetet korrigálni, szabályozni vagy befolyásolni kísérli meg, tűnhet megengedettnek vagy teljes egészében tilosnak. Ha a kisebbségi társadalommal szemben egy nyelv elsajátításának elvárása kerül kimondásra, akkor ez legtöbbször államilag legitimált ösztönző rendszereken és/vagy nyelvpolitikán keresztül érvényesül, ami jogi szankciók lehetőségét is előrevetíti. Ezen háttér mellett nyilvánvaló, hogy egy biztonsági kommunikációs folyamatban a nyelv miért nem redukálható csupán kommunikációs tényezővé, és miért válik erőforrásként és eszközként is felfoghatóvá. Egyrészt a nyelv az államhatalom gyakorlásának eszköze, és mindenekelőtt akkor válik alapvető mérő és rendező tényezővé, ha az állami struktúrákat és azok kommunikációs lehetőségeit befelé éppúgy, mint a társadalommal való érintkezésben meg kell szervezni és biztosítani. Másrészt a társadalmi többnyelvűség kontextusában az egyes nyelvek és nyelvvariánsok használati helyei szorosan összekapcsolódnak a társadalmi biztonság nyelvspecifikus koncepcióival – ezek az adott nyelvi csoport társadalmi státuszának megfelelően a csoportthatárok és csoportpozíciók megtartására irányulnak, és az állam által propagált asszimiláció ellenében hatnak, vagy a politikai diskurzusban arra szolgálnak, hogy a képviselt nyelvi csoport részesedését a társadalmi-gazdasági elosztási mechanizmusokban vagy jogalkotásban biztosítsák vagy akár tovább erősítsék.

²⁵ Blomaert, J. – Rampton, B.: *Language and Superdiversity*. Diversities, vol. 13. (2011) no. 2. 4.

²⁶ Rindler Schjerve, R.: *Kontakt- und Konfliktlinguistik im Wandel*. In: Bochmann, K. – Nelde, P. H. – Wölck, W. (eds.): *Methodology of Conflict Linguistics. Methodologie der Konfliktlinguistik. Méthodologie de la linguistique de conflit*. St. Augustin, 2003. 47–52.

Ezért minden nyelvi kérdés és nyelvpolitika mögött közvetlenül hatalmi viszonyok és társadalmi tervek húzódnak, amelyek arra hivatottak, hogy azokat igazolják, keresztülvigyék, kétségbe vonják vagy fokozatosan megváltoztassák. Ezek a mindenkor érvényes keretfeltételektől – például jogi helyzettől, a képzési rendszer kialakításától, a sajtóviszonyoktól vagy egy adott nyelvi csoport tagjainak társadalmi-gazdasági tagozódásától – függenek. A személyes identitást meghatározó releváns nyelvhez azonban a beszélők kulturális-társadalmi csoportkódokat is kötnek, melyekből értékpreferenciákat vezetnek le, amik egyes változásokat és intézkedéseket értelmessnek és hasznosnak, másokat azonban károsnak vagy veszélyesnek ítélnék. Rosita Rindler Schjerve kiinduló tételének ezen továbbgondolásával egy aspektus különösen relevánssá válik, és a társadalmi többnyelvűség variációinak analizálásában központi szerepet játszik. Ez pedig az aktorok biztonságészlelése, akik meg vannak győződve arról, hogy egy adott nyelvi csoport vagy állami szubstruktúra nevében beszélnek, habár többrétegű és komplex dialógushelyzetben helyezkednek el. Nekik a saját nyelvi csoportjukat nyilvánvalóan fenyegető rizikókkal koncepciónálisan foglalkozniuk kell, és a megfelelő üzeneteket egyidegűleg több irányba olyan módon kell kommunikálniuk, hogy ebből koherens biztonsági üzenet jöjjön létre a saját közönség (*audience*) felé éppúgy, mint az állam vagy más domináns vagy éppen nem domináns nyelvi és érdekcsoportok képviselőivel szemben.

A többnyelvű társadalmakban a politikai, illetve közigazgatási rendszerek szinte szükségszerűen megteremtik azokat a speciális verseny- és rizikófeltételeket, amelyek az aktoroknak lehetővé vagy egyenesen szükségessé teszik az általuk (bármely legitimációval is) képviselt csoportok pozíciójának meghatározását, illetve esélyek és kockázatok felvázolását. Egy ilyen interakciós mezőben azonban a nyelvi kérdéseket érintő állami és jogi döntéseket legtöbbször a céllal fogalmazzák meg, hogy az egyes nyelvek között fennálló funkcionális érvényességi és hierarchiaviszonyt tartósan és minden fél számára elviselhető módon rögzítsék. Emiatt a nyelvpolitika a kiegyezésre és kiegyensúlyozásra törekvő variációival mindig perspektivikus és szabályozó jellegű, mert természetéből adódóan azt is meg kell határoznia, melyik nyelv vagy nyelvvariáns (még nem eléggé kodifikált nyelvek esetében) melyik hétköznapi vagy jogi kontextusban lehet preferált, kívánatos, domináns, kötelező vagy nem kívánatos, illetve tiltott, vagy melyikben kell annak lennie. Ez az aktoroknak különböző területeken és érdekpozíciókban ismét lehetőséget nyújt arra, hogy az állami nyelvpolitika összefüggéseiből részaspektusokat ragadjanak ki, és ezeket a saját közönségük (*audience*) előtt negatív vagy pozitív módon értékeljék, esélyként vagy közvetlen veszélyként interpretálják.

A direkt (konfliktus), illetve indirekt (összehasonlító megfigyelés) érintkezésben a többségek éppúgy, mint a kisebbségek (Rindler Schjerve modelljének értelmében), saját adott pozíciójukhoz szabott, teljesen specifikus érzékelési szűrőket alakítanak ki, amelyek hosszú távú perspektívában politikai premisszákat és cselekményeket esélyként jelenítenek meg, vagy a nem kívánatos politikai tervezeteket és azok képviselőit de-legitimálják. A politikai versenyben ily módon bekövetkezik a lehetőségstruktúrák azonosítása, amelyek adott érdekek érvényesítését csoportpozícióként esélyekkel kecsegtetőnek, illetve másokkal konkurálva sürgősen kívánatosnak láttatnak, illetve proaktív hárító és védekező stratégiát követelnek meg. Ha egy ilyen folyamat egy többnyelvű országban csoportokon átívelő lendületet kap, akkor a viszonyt, amit a nyelvek és az őket használó nyelvi csoportok között megállapítottak, illetve kinyilvánítottak, szinte szükségszerűen a politikai tervezetek átfogó vezérmotívumává válik. Ez azokban az esetekben is érvényül, amikor a nyelvi csoportok még nem léteznek kommunikációs és társadalmi közösségként. Ez utóbbi jelenséget időközben a Habsburg Monarchiával kapcsolatban is kimutatták, ahol 1900 körül egyes nemzetiségileg kevert régiókban még mindig léteztek nemzetiségi szempontból „indifferens” csoportok,

amelyek számára a hétköznapi társadalmi többnyelvűségnek keretei között a felekezeti vagy késő rendies viszonyrendszer sokkal fontosabb maradt, mint az egy „nemzethez” való tartozás tudata.²⁷

Ezen folyamatok köztes eredményeként a nyelvi kérdések szekuritizációja sokkal korábbi fázisban is alkalmazható, nemcsak olyan extrém helyzetekben, amikor egy közösség képviselői a nyelvi közösségük létezését vagy fejlődésének lehetőségeit fenyegetve látják, és a nyelvi konfliktusokat napvilágra hozzák. Ezen eszkalációs forgatókönyvek talán inkább a szekuritizáció összdinamikájának eredményeként értelmezhetők, melyek nem ahhoz vezetnek, hogy a koppenhágai iskola téziseinek megfelelően a biztonsági problémát annak a rutinmenetbe való terelésével lehatárolják és uralják, hanem épp ellenkezőleg: a nyelvi határok lezárásához, a nyelvi és érdekcsoportok azonosításához, a nyelveken átívelő identitások és tevékenységek képviselőire gyakorolt társadalmi nyomáshoz és végül az állami társadalom nyelvtérületi vagy nyelvszociális határkijelöléssel történő fragmentálódásához.

Ily módon válik a többnyelvű társadalmakban a nyelv társas kapcsolatok szimbolikus helyévé, társadalmi víziók projekciós felületévé és jövőbeli forgatókönyvekre irányuló és a közösségre nézve lehető legkedvezőbb cselekedetek mellett szóló érvvé. Itt tehát egy kierősza-kolt identitás-mendézsment és egy biztonsági cél abszolút prioritizálása kapcsolódik szervesen össze. Ez azonban mindenképp azt feltételezi, hogy a csoportképek dinamikusan formálhatók maradjanak, és folyamatosan egymással szemben kiegyenlíthetők legyenek. Hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a nyelvi konfliktusokban egy adott politikai nyelv beszélői miért sűrítik mondanivalójukat gyakran hívószavak köré, és olyan vitatott diskurzusalapot teremtenek, ami épp a szekuritizáció intenzív fázisaiban dinamikus változáson megy keresztül. Ennek következményeként az olyan fogalmak, mint „kisebbség”, „többség”, „nyelvi igazságosság”, „nemzet” vagy „állam” semmiképp sem rendelkeznek egy minden időben érvényes jelentéstartalommal, hanem stratégiai koncepciókként potenciálisan vitathatók maradnak. Az állami biztonság, ami intézményesített folytonosságot céloz, és ezzel a nyelv ügyeiben inkább a konzervativizmus felé húz, itt elkerülhetetlenül konfliktusba kerül a társadalmi biztonságról szóló diskurzussal. Ezen háttér miatt a presztízs, a nyelvhasználati gyakoriság és az egyes nyelvek politikai szimbolikus relevanciája körüli küzdelmek a társadalmi élet valamennyi területén egyre inkább biztonsági célokkal kapcsolódnak össze: az állami struktúrák kommunikatív vagy legitimációs biztonsága egyfelől, az életesélyek, a csoporthatárok és az identitásüzenetek biztosítása másfelől. Ez ismét csak feltűzeli a rivalizálást, a társadalmi kizárási mechanizmusokat és a hitvallási kényszereket.

Az állami és/vagy társadalmi biztonságra való hivatkozás mindig az aktorok hatalmi hierarchiában betöltött szerepétől függ. Az egymást átmetszés ezen dinamikus módja azt eredményezi, hogy a nyelv és biztonság diskurzusában egyre több téma és részprobléma identitásnyilatkozatokkal gazdagodik, amelyek inklúziós és exklúziós üzeneteket közvetítenek, és ennek megfelelően csoportképzési folyamatokhoz járulnak hozzá. Az aktorok mindkét oldalon kialakítják megvalósíthatónak ítélt vízióikat éppúgy, mint az elképzelhető legrosszabb forgatókönyveiket. Ennek következtében a nyelvi problémákról való sűrű kommunikáció nem vezet automatikusan azok megoldásához, hanem inkább egy folyamatos, újra és újra diszpozícióban álló érdekegyeztetéshez – egyfelől a saját célközönségen (*audience*) belül, másfelől a többi nyelvpolitikai szereplővel vagy állítólag „semleges” intézményekkel kapcsolatban. Ha ez az egész jogi szabályozás formájában kifejeződik ki – mint például nyelvtörvény-alkotás, autonómiamodellek vagy a törvényhozásban való részvételre vonatkozó garanciák, etnikai kvóták formájában –, a többnyelvűség politikai rendszerek tartós strukturáló

²⁷ Lásd többek között: Zahra: *Imagined noncommunities*, id. mű.

elvélé válik. A nyelvtörvények így egy adott perspektívának megfelelően (kívánatos, javító szándék) inkább tekinthetők a társadalmi össz dinamikába történő legitim beavatkozásnak, mint azok kívánatos korrekciójának vagy eszköznek arra, hogy a különböző nyelvek között egyensúlyt teremtsünk vagy biztosítsunk. Ezzel egyidejűleg a nyelvtörvények egy másik szemszögből nézve a hátrányos megkülönböztetés, diszkrimináció, valamint a gazdasági, társadalmi vagy kulturális felemelkedés hátráltatásának eszközeiként is szemlélhetők.

Mindezért a jogi-közigazgatási rendelkezések éppúgy, mint az akadémiai koncepcionális viták a nyelvi kérdésekben mindig csak kiinduló és összekötő pontok maradnak számos olyan interpretáció számára, amelyek a szekuritizáció folyamatában dinamikusan és konfliktusos módon egymásra épülnek. Ennek megfelelően a nyelvvel és annak összes politikai, társadalmi és kulturális dimenziójával való foglalkozás tartósan vitatott cselekvési tér, melyben az összes cél, program és változás a kezdetektől elkerülhetetlenül ambivalens karaktert mutat. Az egyik oldal követelése és megoldási kísérletei általában egyidejűleg egy vagy több „másik” oldal dinamikáját hozzák mozgásba. Akkor is, ha első pillantásra ezek ellentétes pozíciókat jelenítenek meg, a tételek egy össz folyamatban szinte mindig egymásra épülnek. Éppen itt találkozunk különös fordítási folyamatokkal, melyekben az ellenfelek politikai koncepciói saját észlelési és érdekhorizontba átkerülve a saját pozíció javára kerülnek felhasználásra, és ezzel a lehető legnagyobb mértékben konfrontatív töltettel telítődnek. Ebből következik, hogy a különféle szabályozási stratégiák nem végső megoldásokról szólnak, és a lehetséges forogatókönyvek sem az állami szervek, sem más aktorok részéről nem kecsesgetnek tartós megoldással. Inkább az a céljuk, hogy olyan mechanizmust alkudjanak ki, ami elég tartós és rugalmas ahhoz, hogy az állam és annak nyelvi közösségei közt alapvető érdek egyezést hozzanak létre, és ahol az szükséges, ott ezt intézményi formába öntsék. Ennek a forogatókönyvnek az állami és társadalmi biztonság szükséglet horizontját éppúgy figyelembe kell vennie, mint ahogy lehetőségeket kell nyitnia az új kihívásokra és változásokra való rugalmas reagálásra, anélkül, hogy bármely érintett oldal biztonságérzete megkérdőjeleződne.

Ez általában ahhoz vezet, hogy a politikai diskurzusban mindig újabb és újabb szaktémák kerülnek a nyelv és nyelvi igazságosság politikai mezőjébe, és a nyelvi konfliktusok felülről történő moderálására való kísérletek is az össz dinamika szerves részévé válnak. Az absztrakt vita és a gyakorlati problémák kölcsönhatása a nyelvek elismerését, illetve rivalizálását illetően kommunikatív és mediális sűrűsödéshez és végül a figyelem fokozódásához vezet, ami a releváns kérdésekről folyó vitákat egyre növekvő mértékben túlterheli, és társadalmi ösztöregítő folyamatokat generál. Ezen dinamika végén gyakran a radikálisan „idegen” megteremtése áll. A dezintegratív szekuritizáció ezen spirálja negatív érzékelési és tanulási folyamatokkal és maximalista önmeghatározásaival egy bizonyos ponttól túlterheli az összes oldal problémamegoldási kompetenciáit.

Jelen tanulmány végéhez közeledve vissza kell térnünk a kérdésre: lehet-e a társadalmi többnyelvűséget és a kulturális sokszínűséget a biztonsággal mint elemzési kategóriával, amelyet időközben a történeti kutatásban is alkalmazni kezdtek,²⁸ megbízható módon produktív összefüggésbe hozni. Segíthet-e ez a kiindulótétel abban, hogy ne csak a fordítási technikákra fókuszáljunk, hanem azon premisszákra és diszpozíciókra is, melyek a kommunikációt csoporthatókon átívelően irányítják, és ezáltal az individuális többnyelvűségre és az össz társadalmi integráció célperspektíváira is közvetlen hatást gyakorolnak? És végül:

²⁸ Conze, E.: *Securitization. Gegenwartsdiagnose oder historischer Analysensatz?* Geschichte und Gesellschaft, vol. 38. (2012) 453–467.; Zwierlein, C.: *Sicherheitsgeschichte. Ein neues Feld der Geschichtswissenschaften.* Geschichte und Gesellschaft, vol. 38. (2012) 365–386.

alkalmas volna-e ez a megközelítés arra, hogy a nyelvi, etnikai, vallási vagy kulturális különbségeket a maguk teljességében újraértelmezzük?

Ha a nyelvet nem csupán értelemmel felruházó eszközként, hanem a résztársadalmak sajátos politikai diskurzuszóciójának alapjaként értelmezzük, akkor az alábbi megállapításra juthatunk: a szekuritizációs folyamatok a nyelvi kérdésekben nem attól függnek, hogy az állam a többnyelvűséggel kapcsolatban inkább emancipatív, kiegyenlítő bánásmódot alkalmaz-e, vagy hierarchikus-aszimmetrikus szerkezetű nyelvpolitikát folytat, ami azonnal a nyelvi kisebbségek normákba rendezését és asszimilációját célozza. Mindkét esetben különféle formákban ugyan, de létrejön a biztonsági célokkal való dinamikus kapcsolat, amely a „saját” és a „mások” nyelve közötti státuszösszehasonlításból ered. Ennek eredményeként az adott politikai rendszert egyfelől a nyelvpolitikai kérdések szisztematikus túlértékelésének trendje és ebből következően azoknak a szakmai érvektől való leválasztása, másfelől a dominanciaészleléseknek fenyegetettségérzéként, végül részben diszfunkcionalitásként való észlelése jellemzi. Ezek mellékterméke az etnikai pártok alapítása, melyek arra tartanak igényt, hogy kizárólag ők képviseljének egy meghatározott nyelvi vagy felekezeti csoportot, vagy legalábbis a pártrendszer nyelvi-nemzeti kritériumok mentén történő tagolódása. Ezek a kritériumok emellett ideológiai kötődéseket is felmutatnak. Mindkét szcenárió jellemző volt a kései Habsburg Monarchiára a tömegpártok korában (az 1890-es évektől) éppúgy, mint a Monarchia legtöbb utódállamára, melyeket ugyancsak számos etnikai-nyelvi kisebbség tarkít(ott).

Fordította: CSERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER és SZÉKELY TAMÁS